

Inleiding :

Met Marokkanen komen we heden ten dagen voldoende in contact, ze zijn hier uit het straatbeeld niet meer weg te denken. Maar wat weten we over hun thuisland : Marokko.

Zo goed als niets blijkt tijdens onze rondreis. De gevarieerde geografische, multiculturele sfeer en rijke geschiedenis maken Marokko tot een fascinerend land.

De steden bieden een enorm contrast van oude kasbah's (een soort van versterkte kastelen), moskeeën en soeks, moderne architectuur en een gecombineerde Berberse, Arabische en Afrikaanse bevolking.

De meeste grote steden liggen aan of bij de kust in het noorden. Het Atlasgebergte loopt van het zuidwesten naar het noordoosten en scheidt de stedelijke centra van de woestijn.

Marokko kent vele gezichten. Het ligt op het Afrikaanse continent en draagt de sporen van een Afrikaans verleden. Het klimaat en de gevarieerde topografie, de historische band met Andalusië en de wens om lid te worden van de Europese Unie dragen echter een Europees karakter. In het verre verleden heersten de inheemse Berbers over het land. De Arabieren en moslims die Marokko vanaf de 7de eeuw bestuurden , noemden het land Maghreb el-Aqsa – het Westland van de islamitische wereld.

Marokko is 446 000 km² groot, 19 en ½ keer België (30488km²), maar met de door hun gekleemde Westelijke Sahara erbij 710 850 km² groot en dan wel 14 en ½ keer België.

Het heeft 34 miljoen inwoners, bijna 55% is jonger dan 25 jaar, en 33% zelfs jonger dan 10 jaar.

Minder dan 5 % is ouder dan 65, en de bevolking groeit jaarlijks met 1,5%. Slechts 10 à 11 % werkt.

De bevolking is onevenredig over het land verspreid, het merendeel woont aan de Atlantische kust, in het Rifgebergte en in de Hoge Atlas.

Sinds de jaren 50 van de vorige eeuw heeft de traditionele stammen structuur plaats gemaakt voor een op het gezin gebaseerde samenleving. Marokko heeft nu een zeer jonge bevolking en maakt zich onmiskenbaar los van zijn verleden. Sinds het land in 1956 onafhankelijk werd van Frankrijk, probeert het de 3 belangrijkste problemen aan te pakken : analfabetisme, armoede en werkeloosheid. De overheid steekt steeds meer geld in het onderwijs en er is een leerplicht.

Marokko is er met zijn deels Berberse, deels Arabische bevolking er wel in geslaagd een etnisch en cultureel evenwicht in stand te houden. Hoewel het berbers (het Tamazight) niet op school wordt gesproken of onderwezen is het wel op de Marokkaanse radio te horen, verder nog in andere media, concerten en verschillende culturele evenementen.

De vier grootste steden van Marokko staan bekend als de koningssteden : Rabat, Meknès, Fès en Marrakech. Ze worden koningssteden genoemd omdat ze ooit de residentie waren van een Marokkaanse dynastie.

Nochtans werd Marokko pas in 1956 een koninkrijk.

In elk van deze steden staat een Koninklijk Paleis. Aan de vele rode Marokkaanse vlaggen die uithangen kan je zien of de koning op bezoek is.

Het land ziet zichzelf als een brug tussen de islam en het westen. Koning Mohammed heeft een plan : tien miljoen toeristen aan te trekken. De boodschap is duidelijk. Dit land staat open voor iedereen (?)

Om het land te ontdekken is het slecht 3 uurtjes vliegen vanuit Zaventem tot Casablanca. De commerciële en financiële hoofdstad van Marokko.

DAG 1 : Brussel – Casablanca

's Middags bijeenkomst in de luchthaven van Brussel Nationaal voor een rechtstreekse lijnvlucht met Royal AIR MAROC naar **Casablanca**. In de late namiddag komen we aan in de luchthaven van Casablanca. Het uurverschil bedraagt -2 uur. Als we uiteindelijk ons hotel bereiken (de Hyatt Regency) is het al behoorlijk donker. We worden verwacht voor onze eerst marokkaanse maaltijd. Het meubilair (prachtige leren zetels) mag dan wel mooi zijn, praktisch is wat anders, ze zijn gewoon te laag, je voelt constant je boven benen tegen je buik aandrukken, en dan moet je nog eten ook ? T'is te hopen dat dat niet de ganse reis zo is.

Maar de marokkaanse keuken verast ons. Enorm smakelijk, niet al te vet en ook niet te veel gekruid.

We krijgen ook al direct het marokkaanse gerecht bij uitstek geserveerd : tajine. Zo heet zowel de karakteristieke kookpot met het spitse deksel als het gerecht zelf.

Een tajine wordt om gaar te worden traditioneel op een klein houtskooloventje gezet. Er zijn samenstellingen met groente en vlees, met pikante of met zoete varianten. De tajine wordt midden op de tafel gezet, het deksel wordt er op een feestelijke manier afgehaald en alle gasten aan tafel pakken met kleine stukjes brood hapje voor hapje uit de pan, wij gebruiken echter toch een lepel om alles wat te verdelen.

Geen varkensvlees, wel kip, schaap of rund. Maar soppen met je brood was toch een must.

Dag 2 : Casablanca – El Jadida - Essaouira

De Portugezen legden na 1575 hier de havenvesting 'Casa Branca' aan, in het Arabisch eigenlijk Dar-el-Beïda (wit huis). En in het Spaans vertaald werd het uiteindelijk ' Casa Blanca ' in de 18de eeuw onder de sultan Sidi Mohammed ben Abdallah.

Tijd om Casablanca te verkennen is er nog niet, dat wordt ingevuld op het einde van de reis.

Ons hotel bevindt zich aan het verkeersknooppunt van Casablanca : **Place des Nations Unies**, hier komen de grote verkeersaders van de stad op één punt bij elkaar. Rondom zijn er cafés, bioscopen, banken, reisbureau en winkels.

Begin 20ste eeuw was dit een gewoon marktplein, een plek waar zich 's avonds verhalenvertellers en slangenbezweerders ophielden. Tegenwoordig is het het hart van de nieuwe stad. De klokkentoren uit 1910 in het noordwesten van het plein werd in 1940 gesloopt en later herbouwd.

Van een kleine Berber-nederzetting groeide Casablanca uit tot een erg westerse stad en steekt daarom af tegen de andere typisch Marokkaanse steden. De Marokkanen die er leven, komen uit de vier hoeken van het koninkrijk en werden er naartoe gelokt door het moderne karakter van de stad. Hierdoor is de bevolking van Casablanca sterk aangegroeid. Er wonen 3,5 miljoen mensen.

Deel 1 : de kust.

Vandaag volgen we een panoramische route (een 305km) langsheen de Atlantische kust ten zuiden van Casablanca. Naast de industriële fosfaatproductie blijven traditionele bronnen van inkomsten zoals de visvangst, sardienenverwerking en de productie van Argania-olie hier belangrijk.

Marokko is in de eerste plaats nog altijd een agrarisch land. Ongeveer twee derde van de Marokkanen leeft van de landbouw. Toch zijn er verschillende beroepen : van geitenhoeder tot landbouwkundig ingenieur die aan de universiteit computerprogramma's ontwikkelt voor de automatische bemesting. De akkerbouw zonder enige kunstmatige bevoeiing is alleen mogelijk in gebieden met meer dan 400 mm neerslag per jaar : in feite is dat alleen het halvemaanvormige gebied dat zich vanaf de noordkant van de Hoge Atlas en van de westkant van de Midden Atlas tot aan de Atlantische Oceaan uitstrekt, in het noorden langs de Middellandse Zee.

De anderhalf miljoen ezels verrichten nuttig werk. Als trekdier zijn ze niet te verslaan op steil of terrasvormig terrein. Hun 'brandstof' groeit achter het huis en hun uitwerpselen dienen als bemesting van de akkers.

In het zuidelijk kust gebied bevinden zich zeer kleine stadjes en dorpen, die vooral aantrekkelijk zijn voor degenen die willen ontsnappen aan het hectische leven in de koningsteden.

De Feniciërs vestigden er handelsnederzettingen, later ook de Romeinen. De Portugezen en de Spanjaarden bouwden militaire bolwerken en handelsposten langs de kust, die van wege de ligging ook zeer aantrekkelijk waren voor piraten.

In 1502 bouwden de Portugezen een fort genaamd Mazagan in **El-Jadida**. Het stadje werd in de loop der tijden een belangrijk handelscentrum.

We komen de oude stad binnen via een poort die leidt naar **Place Mohammed ben-Abdallah**.

De wallen werden oorspronkelijk versterkt met vijf bastions, maar slechts vier daarvan zijn herbouwd na de vernietiging van de stad door de Portugezen in 1769, die de vestiging moesten opgeven onder druk van de Alaouïten. Ondanks de nieuwe benaming El-Jadida werd de stad door de moslims gemeden. Daarom kregen de joden van de naburige stad Azmmour, deze stad als woonplaats opgedrongen.

We maken eerst een wandeling door de straatjes met eertijdse joodse huizen, met typische balkons en ijzerwerk voor de ramen.

In de Rue Mohammed el-Hachmi Bahbah dalen we af naar de **Citerne Portugaise**. Een voormalige wapenopslagplaats, werd in 1541 een wateropslagplaats toen de citadel werd vergroot. Sindsdien werd het water constant ververs om de stad te voorzien van drinkwater. In 1916 werd het reservoir per toeval herondekt toen een winkelier een muur neerhaalde om zijn winkel te vergroten.

Het fraaie laatgotische kruisribgewelf, dat door 25 zuilen wordt ondersteund, wordt prachtig in het wateroppervlak weerspiegeld.

Deze plek werd gebruikt als lokatie voor bepaalde scènes uit de film "Othello" van Orson Welles.

De hoofstraat leidt verder naar de zeepoort (Porta do Mar) die toegang geeft tot de stadswallen.

Onze wandeling gaat verder over de imposante stadsmuur. Het **Bastion de l'Ange** biedt een fraai zicht op de vissershaven en het oude stadsdeel.

Onderweg is het een ongelooflijke vuilnisbeld. Overal vindt men plastic afval verspreid over de berm langs de weg.

En fabrieken voor kunstmest ontsieren verder het zicht op de zee.

Vanuit El Jadida rijden we verder de kust af richting Safi. (met voornamelijk vissers en pottenbakkers). Zo komen we voorbij het mooie zandstrand van **Sidi Bouzid**.

We hebben geluk voor ons is het geen ramadan, in het restaurant wordt voornamelijk vis geserveerd. Eerst zijn er tongskes, en dan dorade.

De Marokkaanse kust, gelegen aan zowel de Atlantische Oceaan als de Middelandse Zee is meer dan 3500 km lang en geeft toegang tot een van de rijkste visgronden ter wereld met meer dan 240 soorten vis. Marokko heeft de grootste visvangsten van heel Afrika.

We vervolgen onze tocht langs de kust naar het pittoreske Essaouira, we rijden langs een in cultuur gebracht lagunelandschap.

Even houden we halt in **Safi** dan, aan het centraal gelegen plein **Place Mohammed V** met de grootste Tajine pot van de wereld.

Voor we uiteindelijk Essaouira bereiken moeten we nog door een reservaat van Thuja hout.

De specialiteit van de streek en zorgt voor een bron van welvaart. Heel de boom, die overvloedig groeit in de omgeving van Agadir en Essaouira, kan worden gebruikt voor het maken van siervoorwerpen en meubels. Maar vooral de knoest, een zeldzame uitwas met bruine en roze strepen, is zeer gezocht door meubelmakers vanwege zijn dooraderde en gevlekt voorkomen.

In **Essaouira** zelf, een pittoreske historische havenstad duiken we meteen de Medina binnen.

Dagelijks is er wel markt, met vis, specerijen, granen en zelfs tweedehands artikelen en sierraden.

Uiteindelijk belanden we via de **rue de la Scala** tot bij de **Scala de la Kasbah** in het noordwesten van de ommuurde stad. Een sqala is een geschutsplatform dat gebouwd werd om de stad te beschermen.

Hier staat een lange rij met Spaanse kanonnen die op zee gericht zijn.

Zeer grote zeemeeuwen kiezen de stadswallen uit als landingsbaan.

De **Porte de la Marine** geeft toegang tot de kade. De poort wordt geflankeerd door 4 kleine torentjes.

Vanaf de 18de eeuw is 40 % van de Atlantische zeevaart via Essaouira gegaan. Het werd bekend als de haven van Timboektoe, en was het einddoel van karavanen van beneden de Sahara, die Afrikaanse spullen brachten om te exporteren naar Europa.

Eens was hier een van de grootste sardienehavens van het land, maar nu verschaft de haven van Essaouira slechts werk voor 500 tot 600 families.

Tweemaal per dag, rond 10u en rond 16u, varen de vissersboten binnen en heerst er een levendige verkoop van verse vis en schaaldieren. De talrijke visrestaurantjes in de buurt bieden voor spotprijzen een barbeque aan met op het menu de vangst van die dag.

Het kuststadje Essaouira ligt op een schiereiland waar onophoudelijk passaatwinden waaien, wat maakt dat Essaouira een meer gematigd klimaat heeft. Regelmatige in zee glijdende rotspartijen vormen een goede voedingsbodem voor de mossel- en oester kwekerijen. De brede en lange stranden zijn nog vrij ongerept en komen meer en meer in aanmerking voor de verdere uitbouw van het strandtoerisme.

Met zicht op het enorme zandstrand verlaten we de haven en nemen we onze intrek in ons hotel even verderop.

Dag 3 : Essaouira – Agadir - Tafraoute

Vandaag verlaten in iedergeval de kust.

We bezoeken onderweg een coöperatieve van vrouwen die uit de pitten van Argania-bomen de zeer kostbare aromatische Argan olie produceren.

Langs deze route groeit de arganiaboom (Argania Sideroxylon). Het is de vreemdste boom van Noord-Afrika en is zowel ecologisch als economisch belangrijk. Deze doornachtige boom wordt nooit hoger dan 6 m. Hij kent vele toepassingen: geschikt voor houtskool vanwege het harde hout, de blaadjes en vruchten worden gebruikt als veevoeder, uit de pitten die door de geitjes worden uitgescheiden wordt arganiaolie gehaald. Deze argania-olie wordt voor van alles gebruikt, afhankelijk van de mate van zuivering. De olie zit in cosmetica, omwille van zijn hydraterende en anti-verouderingswerking, in medicijnen tegen arteriosclerose, waterpokken en reumatiek. De olie wordt ook in de keuken gebruikt - een paar druppels zijn genoeg om salades en tajines op smaak te brengen - maar ze doet zelfs dienst als lampolie.

In de buurt van de coöperatieve is er tevens een parking voor de 4x4 van de berbers, de muilezel. Ze worden verhuurd aan de mensen van de omgeving om hun inkopen te kunnen gaan doen.

Dat geiten zich te goed doen aan de Argania bomen krijgen we even later ook daadwerkelijk te zien. Langs de weg zitten ze zelfs in de bomen om goed bij de blaadjes en het fruit te kunnen, oranjekleurige op olijven lijkende vruchten. De geiten klimmen roekeloos naar de hoogste takken om te kunnen eten of om het fotomodel uit te hangen. Een welgekomen extraatje voor hun begeleider, die ze niet zomaar laat fotograferen, je hebt best wat pasmunt bij de hand.

Het landschap verandert voortdurend. We zitten in de uitlopers van de Hoge Atlas.

Er zijn uitgestrekte bananenplantages in de buurt

We stoppen even in de commune van **Tamri**. Uiteraard ook om de bananen even te proeven.

De bevolking zelf is hier massaal aanwezig om inkopen te doen. Het dorp ligt aan de monding van de rivier de Imouzer.

Tegen een uur of 1 bereiken we **Agadir**. In wat tegenwoordig de grootste visserijhaven van Marokko is, worden sardines ingeblikt en worden de agrarische producten uit het dal van de Sous – sinaasappels, bananen en vroege groenten – in vrachtschepen geladen.

Ondanks dat Agadir de plaats is voor zon, zand en ontspanning, komen we er het middagmaal nemen in de vrij nieuwe jachthaven van Agadir. Er was zelfs biefstuk friet! En het is er enorm rustig, het is nog ramadan.

We ruilen onze bus voor enkele 4x4 Toyota Landcruisers. Die komen goed van pas als we de Anti-Atlas doortrekken. We verlaten nu wel de kust voor een tijdje en trekken het binnenland in.

De geologische oudere Anti-Atlas ligt aan de andere kant van de westelijke Hoge Atlas, die met de zuidelijk ervoor gelegen bergketens de overgang vormt met de Westelijke Sahara.

De Anti-Atlas is anti omdat hij niet vast hangt aan de andere bergketens. De Anti-Atlas raakt de anderen niet. De Hoge Atlas hebben we dus verlaten en geldt ook als een weerbarrière.

Normaal is hier weinig regen, maar dat was dan niet voor ons weggelegd, regen dus...

De regenarme Anti-Atlas heeft de boeren van de Berberse Chleuh-stam slechts een schraal leefgebeid te bieden. De karige opbrengsten van de doornige argania's, de stenige gerstvelden en de weinige dadelpalmen worden in voorraadburchten opgeslagen.

Hoewel het wegens de laatste jaren aanzienlijk is verbeterd, is een tocht over de wegen door de Anti-Atlas lang en vermoeiend om te rijden. Aangezien de wegen smal zijn en de contouren van de bergen volgen.

Overal groeien bomen die tendele zeer grillig zijn gevormd. Het zijn doornige argania's, die alleen in het zuidwesten van Marokko voorkomen en tot 150 jaar oud kunnen worden. In het voorjaar en in de zomer dragen ze op olijven lijkende vruchten, die door de bevolking worden geoogst en tot een smakelijke olie worden verwerkt, die naar noten smaakt en bij het brood gegeven wordt of met honing of stukjes amandellen vermengd als hamlou gegeten, een calorierijk snoepje. Maar de argania's zijn in de eerste plaats bekend geworden door de geiten, die vaak tot de hoogste boomkruinen klimmen, om daar verse twijgen en bladeren te vreten. Via hun uitwerpselen belanden de vruchtenpitten op de grond. Men verzamelt ze, slaat de pitten stuk en uit de daarin aanwezige kern wordt de waardevolle olie gewonnen.

De vesting (kasbah) **Tizourgane** uit de 13de eeuw (Khemis Ida ou Gnidif) ligt veilig boven op een heuveltop.

Door de regen merken we niets van de kleurengloed van de granieten bergkammen die de vallei omringen. Uiteindelijk komen we aan in ons hotel Les Amandiers in **Tafraoute**, in kasbah-stijl gebouwd.

In Tafraoute, met zijn 5000 inwoners lijken we wel alleen, het toerisme is nog maar aan het opkomen. Er wordt vooral avontuurtoerisme gepromoot.

Dag 4 : Tafraoute - Ammeln Vallei - Agadir

Vanuit het hotel hebben we een prachtig uitzicht op de langgerekte rotswand van de **Jebel Lekst** (2359m). Tafraoute zelf ligt op een hoogte van 1200m in het midden van een prachtige vallei. De vierkante huizen van stapelstenen hebben een binnenplaats en een toren. Ze zijn bedekt met roze pleisterwerk, terwijl langs de ramen een rand is aangebracht van witkalk.

Tafraoute is het gebied van de Ammeln, de bekendste van de zes stammen van de Anti-Atlas.

De naar hen genoemde vruchtbare, met olijf- en amandelboomgaarden bedekte vallei, herbergt een 25-tal dorpjes. De beperkte plaatselijke middelen van bestaan hebben hen gedwongen hun gebied te verlaten, zodat de dorpen nu slechts worden bewoond door kinderen, ouderen en in zwart gehulde vrouwen.

Na het ontbijt, dalen we het granieten talud af waarop ons hotel is gebouwd, met 4x4's omdat de weg niet overal even makkelijk berijdbaar is.

We maken een eerste fotostop aan een schilderachtig dorp dat **Agard Oudad** heet.

Het dorp, met zijn pastelkleurige huisjes, staat aan de voet van een enorme granietenrots, die in de volksmond **de hoed van Napoleon** wordt genoemd. Het is er rustig, met de warmte komt waarschijnlijk niemand naar buiten. Het dorpje onderaan deze rots is omgeven door vele palmbomen.

Een beschilderd granietlandschap ligt 3km ten noorden van Tafraoute. De Belgische monumentale kunstenaar Jean Véraime maakte er in 1984 in iedergeval een buitengewoon werk van zo midden in de rotswoestijn. Een formatie van opeengestapelde grote ronde rotsen in blauw, rood en paars. Het landschap heeft hierdoor, ondanks het feit dat de kleuren intussen ietwat vervaagd zijn, nog steeds een bijzondere en surrealistische uitstraling.

Eén van de chauffeurs poseert in traditionel berber kledij.

Argania's en amandelbomen staan verspreid in het landschap en bieden weinig schaduw. Iets voorbij het dorpje Adai voert een weg langs amandelbomen naar prehistorische rotstekeningen. **De rotstekeningen van Tazeka**. In een granieten wand hebben neolitische voorvaders van de Berbers een gazelle en een steenbok gegrift, maar misschien is het wel een afbeelding van een rund. Mogelijk 5000, of misschien wel 15000 jaar uit, niemand weet het precies.

Vanaf de pas heb je een prachtig uitzicht op het **dal van Ammel**. Overal waar uit de steile rotswand van de tegenoverliggende Jebel Lekst bronnen ontspringen, legden de Ammel-berbers van de Grote Chleuh-stam – vroeger versterkte dorpen en vruchtbare oasetuinen aan.

Doordat de opbrengst afkomstig uit de landbouw het bestaan van de snelgroeiende families tegenwoordig niet meer kan waarborgen, werken de meeste mannen uit deze omgeving in de grote steden in het noorden van Marokko of zelfs als gastarbeider in Europa.

Met hun daar verdiende geld laten ze in hun geboortedorpen ruime huizen bouwen, die tot hun terugkeer na 20 of wel 30 jaar door hun grootouders, vrouwen en kinderen worden bewoond.

We rijden tot aan **Oumsnat** in het dal van de Ammel, oostwaards.

Oumsnat bestaat zoals de meeste dorpen rondom Tafraoute uit een nieuw gedeelte met grote en moderne huizen, zelfs villa's en een oud deel, dat hoger op de berghelling ligt. We gaan er op de thee in **Maison traditionne**, het geeft een beeld van de vroegere levenswijze van de Ammel.

De oude huizen (die tussen de 400 à 500 jaar oud zijn) zijn uit natuursteen opgebouwd, met leem als verbindingsmiddel. Vele zijn echter al in verval.

Karakteristiek voor de huizen van de Ammel zijn, behalve mooi versierde houten deuren, binnen plaatseen die overdekt kunnen worden en ruime dakterrassen die in de hete zomermaanden ook als slaappleats dienst doen.

De zoon van de blinde, maar gastvrije eigenaar zet op het einde van het bezoek een kannetje muntthee. De eigenaar woont er nog steeds in zijn 16de eeuwse gerestaureerd huis.

Lunch in het hotel. Befaald om zijn tajine, ech lekker.

Na de middag terug door de woeste Anti-Atlas.

Onderweg stoppen we nog even aan de vesting Tizourgane.

Het gaat verder richting Agadir deze keer. We nemen een andere route. Maar het lijkt wel een Camel Trophy maar tegen een snelheid van 110 km/u. Buiten is het 30°.

Tijdens onze afdaling naar het **bekken van de Soesrivier** kondigen sinaasappelbossen en olijfboomgaarden aan dat de Agadir niet meer veraf is.

We moeten omrijden omdat de koning vandaag op bezoek komt en er gedeelten van de stad zijn afgesloten.

In **Agadir** logeren we in het Atlantic Palace hotel. Niet ver gelegen van het strand. Maar in de lobby zijn alle ogen gericht op het grote TV scherm, er is tennis..... de US open. Hoe zou het met Kim Clijsters zijn.

Het hotel is populair, tijdens ons avondmaal wordt de rust verstoord en plakt iedereen tegen het raam. Koning Mohammed de 6de zou in hotel zijn ?

Dag 5 : Agadir – Taroudant - Marrakech

Tijdens onze route naar Marrakech maken we kennis met het westelijk gedeelte van de Hoge Atlas. We doen eerst een behoorlijk stuk over autostrade.

De Hoge Atlas vormt een onoverkomelijke barrière van oost naar west.

Op enorme domeinen worden hier groenten, suikerriet en andere gewassen geteeld die later hun weg naar Europa vinden en voor heel wat tewerkstelling zorgen.

Nog voor de middag bereiken we **Marrakech**, de toeristische hoofdstad van Marokko, gesticht in 1062.

Marrakesh is een bruisende stad die 24 uur per etmaal in beweging is. Ze zit vol contrasten, van bijna middeleeuws tot zeer modern : een oude medina met souks waarin ezels het enige vervoermiddel zijn, met daarbuiten het drukke stadsverkeer - historische paleizen binnen de stadsmuren en moderne flatgebouwen aan de rand van de stad - zwaargesluierde vrouwen die ongezien willen blijven en hippe jonge meisjes die tonen wat ze hebben in de nieuwste mode.

We rijden de stadsmuren van Marrakech zelf binnen en nemen we onze intrek in het centraal gelegen Le Meridien n'Fis hotel.

Het kloppende hart van deze voormalige hoofdstad is de **Place Jemaa el-Fna**. Overdag een ontmoetingsplaats van waarzeggers, slangenbezweerders, kruidendokters, verhalenvertellers, schrijvers en acrobaten - 's Avonds wordt heel het plein omgetoverd tot één groot openluchtrestaurant met klank- en lichtspel en raak je ondergedompeld in een kolkende heksenketel van geuren en dampen.

Vanaf het plein der doden (het levendige Djemaa el-Fna) ziet u al snel het symbool van de stad, de minaret van de eerbiedwaardige **Koutoubia-moskee**. Om zijn overwinning te vieren op de Almoraviëden, liet de Almohadische sultan Abd el-Moumen in 1147 deze, één van de grootste moskeeën in de westerse moslimwereld bouwen.

De minaret van deze moskee wordt ook wel de "Eiffeltoren" van Marrakesh genoemd. De 70 meter hoge toren is prachtig gerestaureerd en dateert uit de 12e eeuw. Hij omvat zes boven elkaar gelegen vertrekken. Deze hallenmoskee heeft zeventien schepen en 112 pilaren op een oppervlakte van 90x60m en bied plaats aan 25 000 gelovigen, alleen moslims wel te verstaan. De islam is er immers voor iedereen, het christendom is er alleen voor christenen! Dat we de moskees in het algemeen niet in mogen is ooit zo ingesteld door de Fransen, om incidenten met de Franse soldaten te voorkomen. Deze maatregel is vervolgens nooit teruggedraaid. Dit heiligdom stond ook model voor de Giralda kathedraal in Sevilla.

Vanuit de moskee worden de gelovigen opgeroepen. Het is een oproep tot gebed. Hij nodigt de mensen uit. Hij zegt dat het tijd is om te komen bidden. Om zich te herinneren dat God bestaat.

De temperatuur loop al aardig op zo tegen de middag, er is spraken van een graad of 39.

We doen verder de **Saadische graven** aan, een prachtige grafmoskee uit de tijd van sultan Ahmed el-Mansoer (1578-1603), 16de eeuw. Het is een museum en mag worden bezichtigd. Alle machtshebbers, familieleden en hoogwaardigheidsbekleders van de Arabische dynastie der Saadiërs werden hier bijgezet, honderden familieleden.

Het complex bevat twee mausoleums. Het eerste daar van, direct links van de ingang en bestaande uit drie zalen, is de grootste en de mooiste. De gebedsruimte met gebedsnis waarin de Alaouitische heerser Moulay el-Jazid (1790-1792) ligt begraven, diende oorspronkelijk niet als grafstede. Het tweede vertrek wordt de Zaal van de Twaalf Zuilen genoemd en bevat het graf van de Saadische sultan Agmed el-Mansour (1478-1603). Dit behoort tot de prachtigste bouwwerken die kunsthandwerkers uit de Maghreb ooit hebben gecreëerd. Twaalf zuilen van Carrarisch marmer, verbonden door hoefijzerbogen, dragen een uit talloze vergulde moekarna's of stalactietvormige versieringen, opgebouwde koepel. In de derde ruimte, de Zaal van de Drie Nissen zijn de kinderen van de sultan bijgezet – ook deze ruimte is buitengewoon rijkversierd.

Het paviljoen in het midden van de door hekken ommuurde tuin van het kerkhof herbergt onder andere het graf van de moeder van Agmed el-Mansour : Lalla Messaouda.

De bus brengt ons naar Djemaa el-Fna, het plein dat tot het Werelderfgoed van de UNESCO behoort. Betekent eigenlijk plaats van de doden ! Het rechthoekige plein wordt omgeven door lage gebouwen.

Eerst komen we over een brede laan langs een standplaats met paardenkoetsen. De meeste paarden zijn in goede conditie, al staat er hier en daar wel een mager scharminkel tussen dat waarschijnlijk meer slaag dan eten krijgt.

We komen er voor de lunch. In La Bohème zoals is aangegeven op een buitenhangend spandoek, een echt Arabisch paleis. Er is niet alleen lekker eten, maar ook live muziek, en er wordt zelfs gedanst. Maar we beginnen met een handen wassing. Het is er vooral erg druk, ondanks de ramadan. De moslims mogen echter pas voor zonsopgang en na zonsondergang eten en drinken.

Na de middag trekken we naar een prachtige Moorse villa uit de jaren twintig van de franse schilder Jacques Majorelle in het hart van de zogenaamde 'Ville Nouvelle' van Marrakech. **De tuinen van Majorelle** liggen als een oase in een drukke stad.

In het midden staat een fraaie, blauwe villa. Eromheen werd een grote tuin aangelegd, met laurier, hibiscus, bamboe en 400 palm- en 1800 cactussoorten. Een klein botanisch paradijs. De latere eigenaar en bewoner,

couturier Yves Saint Laurent, liet de tuin opnieuw vormgeven. Toen die in 2008 stierf, strooide men in de rozentuin zijn as uit. Je hoort er wat vogels en komt er heerlijk tot rust.

De rest van de dag verpozen zich in ons hotel.

Dag 6 : Marrakech (een ganse dag)

Marrakech is natuurlijk meer dan alleen een markt. Het is een oude, keizerlijke stad met een paar van de belangrijkste bouwwerken in de islamitische wereld, die een beeld geven van haar glorieuze en turbulente verleden.

We starten onze cultuur tocht bij het 19de eeuwse **Bahia paleis**. De naam betekent, Paleis van de Favorieten. Het is alleen te bezichtigen wanneer de bedienden van de koning afwezig zijn.

Het paleis bestaat uit twee delen, elk uit een andere periode.

Het oudste deel, dat door Si Moussa werd bebouwd, heeft appartementen rond een met marmer geplaveide binnenplaats. Verder vindt je er een open binnenplaats met cipressen, sinaasappel- en jasmijnbomen, naast twee stervormige bassins.

Het nieuwe deel is een zeer uitgestrekt complex met versierde zalen en grote binnenplaatsen. Het werd aan het einde van de 19e eeuw gebouwd door Ba Ahmed Ben Moussa als luxe gevangenis voor zijn 4 vrouwen, zijn 24 concubines en de talrijke kinderen.

Voor de bouw van dit paleis werden de beste ambachtslieden van het land opgetrommeld. Het complex is uitgevoerd in dure materialen, zoals marmer uit Meknès, cederhout uit de Midden-Atlas en tegels uit Tetouan.

Vlakbij wandelen we het **Dar Si Saïd paleis** binnen. Dat nu als het museum voor Marokkaanse Volkskunst fungeert. Foto's maken of filmen was er echter niet toegelaten. Alleen in de binnentuin.

In de vier vertrekken zijn behalve huisraad en aardewerk ook Berberse vrouwenjuwelen, kromdolken en sabels tentoongesteld.

Op de boven verdieping zijn mooi beschilderde cederhouten plafonds te zien. Aan de muren hangen prachtige tapijten. Ook is er nog traditionele kledij : geen jellaba maar een karka.

Een bezoek aan Marrakesh zou niet compleet zijn zonder een duik in één van de talloze **soeks**, die hun gelijke in de Maghreb niet kennen.

Eerst worden we binnengeloodst in een **winkel met geneeskrachtige kruiden**. Er staan bankjes opgesteld waar we met z'n allen kunnen plaatsnemen. Overal rondom ons staan op rekken allerlei kruidenmengsels, kleurige elixirs en oliën in bokalen en flessen. We krijgen eerst een kopje muntthee.

Dan begint de voorstelling. Een gewiekste verkoper, Raid, vertelt ons in geuren en kleuren de magische werking van al deze huisgemaakte producten. Alle mogelijke remedies passeren de revue, van een middeltje tegen snurken tot de Spaanse vlieg ter bevordering van het libido.

Sommige van de groep laten hun een nek massage wel gevallen met een of andere olie. Hopelijk hebben ze er geen blijvende letsels aan overgehouden.

Na die hele vertoning wordt natuurlijk van ons verwacht dat we iets zullen kopen en worden de prijzen van de koopwaar ons meegedeeld. Iedereen is zo in de ban geraakt van al die verhalen dat er overdadig wordt gekocht.

De **soeks van Marrakesch** behoren tot de fascinerendste van de Maghreb. Ze zijn naar de aard van hun producten ingedeeld.

Het is een labyrint van overdekte steegjes die zijn volgestouwd met kraampjes waar lederwaren, zilver, zijde, wol, katoenen kleding, tapijten, kruiden, bewerkte dolken en veel plastieke rommel te koop worden aangeboden. Afdingen wordt niet alleen verwacht, het is bijna verplicht. Maar we komen alleen maar om te kijken niet om te kopen.

De werkplaatsen zijn vrij klein. De werklieden hebben hier net genoeg ruimte om hun producten te maken en te verkopen. Dat geldt voor elke ambacht in de soek.

We lopen kriskras doorheen de steegjes, vanaf de soek Chouari (manden en houtbewerking), via de soek Nahhasin (koper), de soek Addadine (metaal) en de soek el-Bradiia (kruiken), tot bij de de soek Kimakhinde (snaarinstrumenten) en vandaar weer terug via de soek Samta (slippers en riemen) en de soek el-Kebir (leer) tot ...

Tijd weer al om te eten. Dit maal is het er nog erg rustig, we zijn de drukte nog voor, het lijkt wel exclusief voor ons alleen. **Dar Essalam**, in de Riad Zitoun Kedim straat.

Het is een 17de eeuwse paleis in het hart van de Medina. Winston Churchill, Alfred Hitchcock en Sean Connery waren ons hier voorgeweest om van de marokkaanse keuken te proeven. Weer een lekkere tajine. Om nog maar te zwijgen van het dessert.

Het paleis bezit verschillende kamers, in een van hun mooiste salons is ooit de film 'The Man Who Knew Too Much' van Alfred Hitchcock opgenomen. Een mooi voorbeeld van traditionele Marokkaanse architectuur. Gewoon adembenemend mooi.

In de namiddag genieten we van wat vrije tijd, een kleine siesta kan wonderen doen gezien de hoog oplopende buitentemperatuur.

Tegen de avond trekken we terug naar het centraal gelegen Djemaa el-Fna plein. Het is het gezellige kloppende hart van Marrakesh.

Nog even en vanuit de Koutoubia-moskee zullen de gelovigen weer opgeroepen worden tot het gebed.

We lopen eerst voorbij een hele rij met stalletjes waar ze sinaasappelsap verkopen.

De acrobaten, muzikanten, dansers, slangenbezweerders, toekomstvoorspellers en verhalenvertellers lijken op het Djemaa el-Fna zo afkomstig uit Duizend-en-één-nacht. Er zijn eetstalletjes waar je typische Marokkaanse gerechten kunt krijgen.

We zijn erg op onze hoede. Het loopt er vol van klantenlokkers, die je voortdurend nalopen en zich aanbieden als gids, of je vanalles en nog wat willen verkopen. Doen alsof je geen Frans of Engels spreekt helpt je niet. Ze spreken alle talen.

We volgen de raad van onze gids op en trekken naar '**Le Grand Balcon du Café Glacier**'. Vanop het dakterras kunnen we beter het bonte gewoel gadeslaan.

Maar de verhalen van 1001 nacht komen pas echt tot leven tijdens een **Fantasia** : een spektakel met diner, dans, muziek en acrobatie te paard die hier een diepgewortelde traditie heeft.

Eerst even poseren met de rijkelijk versierde paarden en ruiters.

Een klein museumke doorwandelen, in de vlucht passeren we wat muziek en dans groepen en uiteindelijk belanden we in een tentrestaurant. Tijdens het veroveren van een wel heel aparte maaltijd (geroosterd lam) komen de muziek en dansgroepen de tent binnen gestormd, rustig eten is er dan niet meer bij.

Maar het veelvuldig uitvallen van de elektriciteit begint na de 10de keer wel op de zenuwen te werken.

Gelukkig moet het spektakel dan nog beginnen. Iedereen neemt plaats op trappetribunes langs een super groot zandplein.

Onder de blote hemel wordt dan de fantasia, een folkloristisch spektakel opgevoerd.

Maar ook het ruiterspektakel blijft niet gespaard van elektriciteit pannes. Gelukkig zijn het er maar enkele.

De zilveren geweren zijn geladen, de stilte voor de storm ...

Dag 7 : Marrakesh-Ait Benhaddou-Ouarzazate

Na het ontbijt trekken we door het centrale gedeelte van de Hoge Atlas, met als eindbestemming Ouarzazate. Deze machtige bergketen is met haar toppen van meer dan 4000m de hoogste van Noord-Afrika en vormt een natuurlijke barrière tussen de woestijngebieden ten zuidoosten en het vruchtbare hinterland.

We zitten ondertussen in deel 2 van onze reis : de kennismaking met het Atlas gebergte.

Het landschap doet met momenten aan Colorado en Arizona (VS) denken.

We vinden hier lemen huizen, in houten bekisting wordt een mengsel van vochtig leem, kleine stenen en los stro met stampers aangestampd. Omdat leem in water kan oplossen moet de muur met een kap van leisteenplaten en palmladeren tegen de regen worden beschermd.

De weg die we nemen werd door de Fransen in de jaren twintig aangelegd en slingert zich over de **Tizi-n-Tichka pas** (2260 m).

De zon speelt met de wolken en geeft het landschap iets betoverends. In het kale woeste berglandschap duiken plots verrassend groene plekjes op, met kleine Berberdorpjes.

Wel 150 haarspeldbochten doorheen de Hoge Atlas.

Soms zien we gelovigen bidden boven op een heuvel. Alleen vandaag en morgen zijn zulke openlucht moskees te bespeuren.

In **Ighrem** houden we even halt om een versterkte graanopslagplaats te bezoeken. De op een burcht lijkende , gemeenschappelijke opslagruimte van een dorp wordt ighrem genoemd. Maar ook het dorp noemt hier Ighrem. De 70 jarige conciërge is al onderweg met de sleutel, maar ook haar man komt opdagen. Zo kunnen ze toch samen op de foto.

De ramadan is voorbij en in het dorp is het feest nog aan de gang, voor de kinderen is er al een aap ingehuurd voor amusement.

We nemen eerst de lunch en maken dan een wandeling naar en op **Ait Benhaddou**. De absolute trekpleister van de provincie, een lemen vestingsdorp.

Hier werden veel beroemde scenes uit de films opgenomen als "Lawerence of Arabia", "The Jewel of the Nile", "Sodom and Gomorrha" en "Gladiator". Dat de lemen kasba meer moet zijn dan een filmset, waaraan telkens gebouwd en verbouwd wordt, is sinds 1987 een aangelegenheid van de UNESCO.

Het ligt op de linkeroever van de Wadi Mellah. De Wadi staat meestal droog, behalve in de winter en de lente, dus kunnen we Ait Benhaddou te voet bereiken.

Het vroeger verstekte dorp bood een veilig onderkomen in de buurt van water en landbouwgrond. Het omvat een vervallen ighrem (gemeenschappelijke graanopslagplaats) en een indrukwekkende groep okerkleurige kasbah's van pisé.

Sinds het dorp op de werelderfgoedlijst van Unesco staat, zijn de hogere gedeelten van sommige kasbah's gerestaureerd. Ook de Belgische staat heeft hier zijn centje bijgedragen.

De gekanteelde torens van de kasbah's zijn versierd met blinde bogen en geometrische patronen in bas-reliëf. Achter de kasbah's staan eenvoudige lemen huizen.

Restauratiewerken zijn aangevat om de lemen huizen voor verder verval te behoeden en om de bevolking aan te moedigen zich terug in het dorp te vestigen.

Tegenwoordig wonen er al terug 15 gezinnen. Men is bezig de nodige nutsvoorzieningen, vooral water en elektriciteit. De wandeling gaat helemaal tot de top. Alleen slaat het weer een beetje om en krijgen we enkele regendruppels. Maar tegen we weer terug beneden zijn is het al weer over met regenen.

We vervolgen onze tocht naar **Ouarzazate**. De voormalige garnizoensstad van het Franse Vreemdelingenlegioen. De stad ligt op 1160 m hoogte op de kruising van de **Draa- en de Dadèsvallei**, ten oosten van Agadir, aan de belangrijkste route tussen de bergen en de woestijn. Het is een rustig provinciestadje met brede straten en veel hotels. De Avenue Mohammed V, de enige hoofdstraat, loopt van de ene kant naar de andere kant van de stad en voert naar de Dadèsvallei.

En in ons hotel is er weer tennis op TV te zien, we supporteren wederom voor Kim. Ze gaat naar de finale.

Dag 8 : Ouarzazate (en omgeving)

We ruilen onze bus vandaag voor 4x4 voertuigen om dieper door te dringen in de Hoge Atlas. We zetten koers over bergwegen naar afgelegen berberdorpjes.

Dit fascinerende gebied begint bij de zuidelijke rand van de Hoge Atlas, waar woestijn en bergen elkaar ontmoeten. De steenwoestijn wordt onderbroken door groene oases waar dadelpalmen in overvloed groeien. Het gebied omvat stijle kloven en dorre heuvels en er lopen wadis kriskras door elkaar tot aan de rand van de Sahara. Het licht is hier intens helder en de kleuren zijn rijk.

56 km van Ait Benhaddou komen we aan bij de moeder van alle kasbah's, die zelfs in vervallen staat nog imposant overkomt : **de burcht van Telouet**.

Dit was een van de belangrijkste residenties van Al-Thami el-Glaout, de pasja van Marrakech, wiens leengoed een groot deel van de Hoge Atlas besloeg.

Het lijkt geen vrolijke plek. Al-Thami el-Glaout was een beruchte heerser maar heeft Marokko verraden door in dienst te treden van de Fransen in 1912.

Hij werd een van de meest gehate mannen uit de Marokkaanse geschiedenis. De kasbah, het vervallen paleis dat hij voor zichzelf liet optrekken met slavenarbeid, is nu nog een bouwvallige ruïne.

Ze zeggen dat de beste ambachtlui van Marokko werden gedwongen dit te maken anders kregen ze de doodstraf. Eeuwenlang zwaaiden lokale krijgsheren de scepter in dit gebied van de Atlas. En Al-Thami el-Glaoui, alias pasja Glaoui, was zo'n krijgsheer.

Ze stelden de hoofden tentoon van de vijandige strijders, aan de muren. Binnen de muren van de kashba woonden 1000 mensen. Koks, het leger, soldaten, slaven en gevangenen. Op het grote plein was de rechtbank.

Het is een unieke belevenis om eens een kasbah van binnen te bezoeken. Van veraf lijken het wel grote zandkastelen, maar iets dichterbij zie je toch de stevigheid van deze versterkte lemen burchten. Ze boden bescherming tegen aanvallen van mensen en dieren, tegen weer en wind. Ze werden bewoond door personen van aanzien of grote families.

Deze kasbah is niet veel meer dan een hoop stenen en pisé. De geglazuurde tegels zijn verweerd, de uitkijktorens deels ingestort, de muren gebarsten en de ramen gebroken. De meeste vertrekken zijn niet toegankelijk omdat het dak is ingestort. Toch hebben twee ontvangstruimten, bereikbaar via lage, kale gangen, de tand des tijds wonderwel doorstaan. Ze herinneren aan de weelderige levensstijl van El-Glaoui.

Het zijn vertrekken (op de bovenverdieping) in Andalusische stijl, met gegraveerd stucwerk, beschilderde cederhouten plafonds en deuren en kleurig tegelwerk. In de vertrekken valt daglicht naar binnen door een met glas afgewerkte koepel en een klein raam omlijst door decoratief smeedwerk.

300 mensen hebben hier 3 jaar aan gewerkt. Moet je die details zien het lijkt wel geweven. Het doet pijn dat zoiets gewoon staat te vervallen. Marokkanen houden niet van wat deze plek vertegenwoordigt.

Even verder nemen we de lunch in het Auberge Restaurant van Telouet.

De ober wil met ons mee naar België, hij zoekt een rijke vrouw. Maar ondanks het overgewicht in de groep aan vrouwen vind hij toch zijn keuze niet. Dan maar op de foto als echte berber met Lieve.

10 km ten zuiden van Ouarzazate ligt de **Finntoase**. We gaan er eerst op de thee met **Aziz de Oasis**.

Na zijn thee ceremonie maakt hij er nog een zottere boel van en trekt de groep mee in wat op Afrikaanse dans lijkt. De filmers hadden meer geluk, die mochten de danskunsten op tape vast leggen.

De zoon van Assis, Rachid, begeleidt ons dan door de Finntoase. In het begin van de wandeling kijken we al tegen een rots aan, er lijkt een mens hoofd in gebeiteld. Meelopende kinderen laten ons hun beschilderde handen zien. De hennapatronen waarmee berbersvrouwen zichzelf beschilderen, bieden bescherming tegen kwade geesten. Ze hebben een reinigende werking en de draagster ziet er mooier uit. Op feestdagen versieren de vrouwen hun handen en voeten. De beschildering op handen en voeten blijft wel tot een maand behouden, afhankelijk van de kwaliteit van de verf.

In het zuidelijk en oostelijk Marokko liggen tal van oases, zoals deze. Ze bestaan dankzij de aanwezigheid van water, dat ofwel wordt aangevoerd door rivieren die in de bergen ontspringen, ofwel in de vorm van grondwater dat voorhanden is. Het grondwater welt vanzelf op aan de voet van duinen of wordt omhooggehaald uit welputten.

Maar de meesten hadden toch de meeste moeite om de laagstaande rivier met droge voeten over te steken. De keuze was vlug gemaakt.

Met een ondergaande zon keren we terug naar ons hotel.

Dag 9 : Ouarzazate-Boumalne de Dades

Zo'n 6 km buiten Ouarzazate, aan een zijweg van de weg naar Marrakech, liggen de **Atlasfilmstudio's**, omgeven door hoge pisémuren die verdedigd lijken te worden door replicas van gigantische Egyptische beelden.

De studio's bestrijken een 30 000 m² groot stuk woestijn en voorzien in het levensonderhoud van een flink deel van de bevolking van Ouarzazate.

In de afgelopen eeuw zijn hier honderden films opgenomen oa films als :

Lawrence of Arabia (1962)
Jesus of Nazareth (1977)
The Jewel of the Nile (1985)
The Living Daylights (1987)
The Last Temptation of Christ (1988)
The Sheltering Sky (1990)
Kundun (1997)
The Mummy (1999)
Gladiator (2000)
Alexander (2004)

'Gladiator', 'Jewel of the Nile', 'Babel', 'the Living Daylights', 'Lawrence of Arabia' en 'the Mummy'. Het is een perfecte film locatie door de steeds blauwe lucht en ook de lichtstekte zou er ideaal zijn.

Echt veel valt er niet te zien, het lijkt allemaal wat verpauverd.

De Taourirt Kasba ligt tegenover de filmstudio's. Maar daarvoor hebben we geen tijd.

We beginnen aan deel 3 van onze reis : het zuiden van Marokko, de kennis making met de woestijn.

Het wordt een mooie rit vandaag. We volgen de zogenaamde '**Road of the Kasbah's**' die ons meevoert in noordoostelijke richting langsheen enkele van de mooiste kasbah's van het land. Sommige ervan worden nog deels bewoond of staan in verbinding met private woningen.

Het **dal van de Dadès** is zeer vruchtbaar. We houden even halt aan het 20km lange spaarbekken van de **El-Mansour Eddahbi dam** uit 1972, gevoed door de Dadès en de Ouarzazate, en bevoeit de landbouwgronden in dit gebied.

20 km verder vinden we een landschap van dadelpalmen in **Skoura**.

We stoppen langs de weg aan een nog mooi in takt zijnde kasbah : **Ait Ben Moro** in Skoura. Deze 17de eeuwse kasbah is nu gerestaureerd en gebruikt als hotel.

Rond het dorpje Skoura zelf werd door Sultan Yacoub el-Mansour een palmbos aangeplant.

Ruïnes van kasbah's doemen op tussen de palmbomen, vijgenbomen, berken en amandel- en walnotenbomen. Het is nog 55 km tot onze volgende stop.

We komen langs plaatsen met veel rozen, die in mei in bloei staan, gebruikt voor rozenwater & export voor de parfumindustrie. Met een oogst van 3000 tot 4000 ton aan rozenblaadjes.

In het dorp **El-Kelaa M'Gouna** is een distilleerderij, ondergebracht in een kasbah.

Na de oogst is er een Rozenfeest, met een misroosverkiezing. Het dorp bestaat zeker al sinds de 10 de eeuw.

De damastroos zou door pelgrims op de terugweg van Damascus naar Marokko en naar El-Kelaa zijn meegebracht.

We nemen de lunch in alweer een kasbah : **Tizzarouine**. Met een schitterend uitzicht op de **Dadès vallei**.

In het restaurant werd echter geen alcohol geserveerd.

Op de berg is een tekst geschreven, dat je kan vertalen als : de woestijn behoort aan ons.

We trekken dan naar ons hotel Xaluca Boumalne Dades, van een Spaanse keten. Het is uniek gelegen op 1612m hoogte, met zicht op de Dadès vallei.

Dit hotel in Kasbah stijl beschikt over kamers in een soort van Flinstone stijl en zelfs de lobby is versierd met opvallende Afrikaanse artisanale voorwerpen.

In de late namiddag (om een uur of half vier) vertrekken we voor een wandeling van een uurtje.

We starten aan een nog mooi intact zijnde kasbah, gelegen in een bocht van de weg, waarvan ik vermoed dat het de **Ait Moutedkasbah** is, maar ik ben er totaal niet zeker van.

De vegetatie steekt af tegen het rotsachtige landschap. Het in cultuur gebrachte land wordt omzoomd door populieren, vijgen-, amandel- en walnotenbomen.

We rijden nog tot aan **Ait Arbi**, waar de linkeroever van de Dadès is te zien. De woonburchten van emigranten die naar Marokko zijn teruggekeerd, staan er tegen een verweerde basaltbergmuur. Onze gids noemt de rotsformatie : apenvingers.

Maar we moeten ook als echte toeristen even langs gaan bij de twee winkeltjes met prularia. Waarvan **Fatima** er al het langs is.

Aan het winkeltje staan ook enkele poppen aan de rand van het plateau, die een kameel, een berbermeisje en een herder voorstellen.

Dan kunnen we uiteindelijk onze echte wandeling door een deel van de vallei aanvatten, Door de oases van de streek, met olijf-, granaatappel- en sinaasappelbomen.

In begin leek het nog allemaal mee te vallen, maar na een afdaling tot beneden was de klim naar boven niet voor iedereen zo vanzelfsprekend, een groepje lokale jonge kerels hielpen een handje. Waarvoor ons gids eenmaal boven met zijn hoedje rond ging.

S'avonds schuiven we aan aan het uitgebreide buffet.

Dag 10 : Boumalne de Dades-Erfoud

Na het ontbijt zetten we koers in oostelijke richting.

De wegen in Marokko zijn over het algemeen in goede staat.

Onderweg bezoeken we de spectaculaire **Todra kloof**.

De Todra is één van de rivierkloven in de Atlas, met de indrukwekkendste rotswanden van Marokko. Dit is het werk van de Wadi Todra, die door deze kloof stroomt, en door de eeuwen heen de kalksteenrotsen heeft uitgesleten. De loodrechte rotswanden verheffen zich 300 meter hoog aan weerszijden van een smalle doorgang van 10 tot 20 meter breed, waarin zich twee hotelletjes bevinden.

Het landschap verandert weer voordurend, we zitten vollop in rotswoestijn gebied.

Langs de weg duiken plots rare bulten op, het zijn openingen van schachten of kleine kraters naar ondergrondse kanalen ? **Khettara's**.

We moeten vooral zien dat we er niet in vallen, ze lijken toch wel erg diep.

Tegen de middag komen we aan in het stadje **Erfoud**, gelegen in het randgebied van de Sahara woestijn.

Ons hotel, weer een Xaluca hotel. Het Kabah Xaluca Hotel. We nemen er de lunch.

Maar in het restaurant is het precies nog warmer dan buiten, en daar was het al 43°. De airco heeft wel zijn beste tijd gehad, of ze hebben hem te laat opgezet.

Voor we vertrekken met 4x4 Toyota landcruisers worden we getraakteerd op Marokkaanse dansen en muziek.

De rit gaat in een hels tempo de rotswoestijn door we na zo'n 40 km van Erfoud de bijzondere zandduinen van **Erg chebbi** bereiken. De hoge, roodachtige oplichtende zandduinen zijn al van ver te zien. De duinen zijn meer dan 100 meter hoog en strekken zich uit over een gebied van 22 bij 5 km. We hebben de keuze : in een café wachten op de ondergaande zon, voor 150 dirham de duinen in op de rug van een dromedaris, of gewoon te voet tot op een richel, waarvoor ook de meeste kozen. Er komen een paar berbers mee gelopen, die dingen willen verkopen. Ze laten zich gelukkig snel afpoeieren maar blijven toch de hele tijd mee volgen.

De Sahara is zowat de grootste zandbak van de wereld. Wel 300x België.
We zitten ook niet ver van de Algerijnse grens.

De Sahara is zo uitgestrekt dat je geen afstanden kunt inschatten. Slechts 30 procent bestaat uit de beroemde wandelende duinen.

Bij de wandeling over de duinen kan je ook dieren zien, bv. de zwarte zandloopkever, die nietige sporen achterlaat op het licht golvende oppervlak.

Voor de zonsondergang hadden we iets minder geluk, er zat juist een wolk voor. In het halfduister keren we terug tot aan de startplaats. Al was het voor de laatsten al pik donker, en hadden we geluk dat André een zaklantaarn bij had om bij te lichten. Dineren mag dan wel in een restaurant zijn met mogelijk zicht op de zandduinen, als het pikdonker is heb je daar geen boodschap aan. En dan is er nog een nachtelijke tocht door de rotswoestijn terug, toch in de pikkedonker, naar ons hotel. Gelukkig kenden de chauffeurs de weg blindelings.

Dag 11 : Erfoud-Fès

Na het ontbijt beginnen we aan een flinke rit naar het noorden. Onze eindbestemming vandaag is de historische stad Fès, gelegen tussen de Midden-Atlas en het Rifgebergte. Goed voor een 333km. We gaan voor : tegen een uur of zes in Fès.

Maar eerst houden we halt bij een fosielnatelier. **Macro Fossiles Kasbah.**

De omgeving van Erfoud is een vindplaats van fossielen in marmer. In de steengruiswoestijn, waar zich nauwelijks enig leven kan handhaven, bevond zich in het Paleozoïcum een warme zee met koraalriffen. Ongeveer 410 à 355 miljoen jaar geleden leefden hier zeelelies, langgerekte orthocera en spiraavolrmige goniatieten. De meest aangetroffen trilobietensoort is de tot 15 cm lange phacops. De fossielen worden in de meeste gevallen afzonderlijk en gepolijst te koop aangeboden, maar ook in hele platen verwerkt tot tafelbladen.

We laten de mooie landschappen van het Atlasgebergte aan ons voorbijgliden.

We banen ons een weg doorheen de **Ziz vallei**. De Ziz rivier heeft een diepe kloof uitgesneden. Biedt verder stroomafwaarts een fantastisch uitzicht op de groene, met dadelpalmen omzoomde oaseakkers en op de okerkleurige leemdorpen in het dal. Een behoorlijke afwisseling na de schrale hoogvlakten van de Hoge Atlas. We maken er dan ook een fotostop.

De Ziz vallei is ook een van de belangrijkste valleïen van Zuid Marokko.

Even voor Er Rachidia is in de Ziz een stuwmeer gevormd door de **Barrage Hassan Addakhil**. Deze dam beschermt de dorpen aan de benedenloop tegen overstromingen en maakt bevloeiing van de dadelboomgaarden van Tafilalet mogelijk.

Maar we blijven verder rijden in noordelijke richting door de Hoge Atlas, soms lijkt de streek wel op Schotland, allé volgens onze gids toch, want ik ben er nog niet geweest.

In **Midelt** (1490m), aan de voet van het tot april met sneeuw bedekte Ayachi gebergte (3737m), een voormalig mijnwerkerstadje, in **hotel Kasbah Asmaa** nemen we de lunch, in alweer een wat rustiger gedeelte van het restaurant.

De streek is gekend voor kweek van forellen. Uiteraard bij ons op het menu, en als dessert : appeltaart. Buiten hadden we veel last van vliegen, en blijkbaar hadden die ook de weg naar de bus gevonden, ook daar stikte het van de vliegen.

Langs de weg vinden nog veelvuldig nomaden tenten terug, op de verlaten vlakten van de Hoge Atlas. Het bruine weefsel bestaat uit geiten- of kamelenhaar. De nomaden zijn zelf zelden te zien, omdat ze meestal verblijven in bergachtige en woestijngebieden ver van de bewoonde wereld. De mensen en dieren die hier leven, trekken constant. Ze volgen de stukjes groen, de stukjes leven waardoor ze overleven.

Inmiddels zijn we overgegaan op de Midden Atlas.

We strekken ook eventjes de benen in **Ifrane**, dat tevens een bekend Marokkaans ski-gebied is.

Door de klimaatverandering kan een deel van Marokko de skibestemming van de toekomst worden.

Verder is het een klein, opvallend schoon stadje op zo'n 63km ten zuiden van Fès. Het ligt op een hoogte van 1650m en is 's zomers aangenaam koel.

Maar blijkbaar moet iedereen op de foto met de laatste **leeuw van de Atlas**, al is het wel een stenen exemplaar. In Ifrane bevindt zich ook een buitenverblijf van de Koning.

De Midden Atlas stopt ook hier, en is het nog maar een uurtje tot we Fès bereiken.

En tegen een uur of zes zijn we dan uiteindelijk in **Fès**.

De spirituele en religieuze hoofdstad van Marokko. De poort met het noorden. Ooit waren er 900 moskeën in Fès.

We dineren bij aankomst in het **Les Merinides** hotel (in Fès) waar we eveneens overnachten.

De kamers hebben er uitzicht op de oude stad van Fès en de Medina.

Het eten wordt opgedient op de 3de verdieping, in een wel heel apart kader. Het lijkt wel exclusief voor ons alleen. En met live muziek. Maar als de buikdanseres verschijnt voor een optreden, gaat het dak zelfs open om niet oververhit te geraken.

Dag 12 : Fès

De oudste van Marokko's koningssteden, gesticht in het jaar 789, is gelegen tussen de vruchtbare grond van de Saiïs en de bossen van de Midden-Atlas.

Het is één van de oudste middeleeuwse vestingen ter wereld en werd door de UNESCO uitgeroepen tot cultureel erfgoed van de mensheid. Het is de spirituele en religieuze hoofdstad. De derde grootste stad van Marokko (met toch bijna 1 miljoen inwoners), bestaat uit **Fès el-Bali**, de oude stad en het historische hart, **Fès el-Jedid**, de koninklijke stad der Meriniden. En, iets zuidelijker, de moderne stad uit de tijd van het Protectoraat. Er worden tegenwoordig ook veel nieuwe wijken gebouwd buiten de stad, wegens de bevolkingsaan groei, men is dan ook overal aan het bouwen.

We starten onze verkenning met een zicht op de stad vanop het **Fort Borj Sud**, gelegen op een heuvel aan de andere kant van de stad.

Rechts van ons hotel op de heuvel is de triomf boog te zien.

Er zijn geen auto's te zien zoals in Marakech. De medina is de grootste autovrije zone van de wereld. Goed voor zo'n 4900 kronkelige staatjes. En er zit geen enkele logica in.

De bus zet ons af aan de 'Fès el-Bali' medina voor een wandeling doorheen de kleine straatjes van dit gezellig labyrint. In deze medina heb je het gevoel in de Middeleeuwen te zijn beland. Niet alleen de gebouwen, maar ook de mensen lijken niet van deze tijd. Muren zonder venters beschermen de intieme sfeer van de huizen in de oude stadskern. Sluiers en capuchons van djellaba's verbergen de gezichten van voorbijgangers en de werkplaatsen van de ambachtslieden zouden zo in de 16de eeuw passen.

Best de gids goed in het oog houden, verdwalen is hier zo gebeurd. Wat je hier allemaal ziet, ruikt en beleeft moet je gewoon ondergaan.

We zijn blijkbaar niet de enige toeristen, vanaf nu is het gedaan met rustig reizen.

Dat merken we als we de noordingang van de **Andalousische Moskee** (13de eeuw) op de foto willen nemen. Blijkbaar hebben ze wat bussen toeristen gelost.

Geen auto's in de medina, maar wel regelmatig zwaar beladen muilezels, men roept dan 'Balek balek', waarvoor je voor je bestwil uit de weg moet gaan, maar ook kan je best naar de grond kijken dat je nergens intrapt.

De inwoners van Fès hoeven geen dorst te lijden, want overal in de stad staan fonteinen met drinkwater.

Het is een speciale beleving om in Fès textielververs, ketelmakers, leerlooiers of wevers in hun gemeenschappelijke werkplaatsen te bekijken hoe ze hun producten vervaardigen op een wijze die sinds eeuwen niet is veranderd.

In Fès is de productie van leer heel belangrijk. We gaan kijken waar ze de huiden verven.

Er liggen **leerlooierijen** (chouara's) bij de Wadi Fès. Meestal liggen leerlooierijen vlak bij water en zo ver mogelijk bij woonwijken vandaan in verband met de stank. De stank van rottend vlees is doordringend.

We worden een leerwinkelje in gedirigeerd, gaan wat trappen op en komen in twee bovenkamers met balkon. Vanaf deze balkons hebben we een vrij uitzicht op een onwerkelijk tafereel.

Leerlooierijen hebben flink bijgedragen aan de economie van de stad. Het leerlooien is een ambacht met gebruiken van duizenden jaren oud. Ze laten de huiden nog altijd weken in urine van koeien. Uitwerpselen van duiven en kalk. Je kan een takje munt krijgen om tegen je neus te houden voor de behoorlijke stank.

Men bewerkt huiden van runderen, schapen en geiten. De arbeiders balanceren in korte broeken op de randen van kuipen met kalk, duivenmest en klei en staan vaak tot aan hun dijen in troggen. Niet alleen de smerige troep, maar ook de ondraaglijke stank bemoeilijkt het werk van deze mannen.

De huiden van schapen, geiten, koeien en kamelen ondergaan diverse processen: het verwijderen van haar en vlees, dan weken in vaten, vervolgens drogen en spoelen, om dan geveerd te worden, voordat ze kunnen worden overgedragen aan de leerbewerkers. In vele gevallen worden natuurlijke kleurstoffen gebruikt tijdens het looi- en kleuringproces. Tegenwoordig gebruikt men ook chemische verfstoffen.

Je kunt je gewoon niet inbeelden dat dat een handtas van een beroemde ontwerper wordt.

Je kan je de vraag stellen hoe oud worden die mannen van de looierij gemiddeld? Ze kunnen niet zo oud zijn, ze zitten de hele dag in de verf. Maar het behoort tot de beter betaalde banen in de stad.

In het lederwinkeltje hebben ze ook een grote voorraad van **Babouches**, typische Marokkaanse pantoffels.

In de tijd van de Merididen hadden alle ambachtslui hun eigen moskee.

De Unesco heeft zich ontfermd over de historische gebouwen zodat ze konden worden gerestaureerd.

Een stadsplan maken lijkt onmogelijk door het kluwen van straatjes en steegjes.

De imposante **Zaouia** (zetel van een broederschap die godsdienstlessen geeft) van **Moulay Idriss II** is één van de meest vereerde heiligdommen van Marokko.

Bevat ook het graf van de tweede Idrissidische heerser Moulay Ismael (1672-1727), beschouwd als stichter van Fès.

Hier en daar zijn de steegjes heel nauw en donker zodat we achter mekaar moeten lopen.

We komen zo tot bij de houtbewerkers, waar vooral de praalstoelen opvallen die dienst doen bij bruiloften als troon voor het bruidspaar.

We gaan langs **El Quaraouiyine**, een moskee en één van de oudste universiteiten ter wereld. De moskee is uiteraard weer niet toegankelijk voor niet moslims, maar langs een van de ingangen kunnen we even binnen kijken.

De **Karaouïne moskee** gesticht in 859 is een van de oudste en vermaardste moskeeën van de westelijke islamitische wereld. Wij kunnen slechts naar binnenkijken via de hoofdingang aan de Rue Bou Touil.

We zien dan een fontein. Dit bassin in het midden van de binnenplaats is uit één blok marmer gehouwen. Het rust op een marmere fontein waarin de gelovigen zich ritueel kunnen wassen, een verplichte voorbereiding op het gebed. De gebedsruimte voor 20 000 gelovigen bevindt zich achter de deur achter de fontein.

We worden binnen gelaten in een prachtig huis voor een verplicht nummer van tapijten verkoop.

Het bezoek lijkt erg commercieel, alhoewel we volgens de gebruiken eerst thee krijgen aangeboden.

Marokkaanse tapijten kunnen in twee groepen worden verdeeld. Berbertapijten en stadstapijten.

De eerste zijn geknoopt of geweven. Ze zijn niet al te verfijnd en allemaal uniek. De stadstapijten zijn beïnvloed door oosterse tradities en fijner. Ze vormen symbolen van luxe en sieren de woonkamers in huizen van de betere burgerij.

Een tapijt van goede kwaliteit heeft duidelijke motieven en perfect rechte randen. De waarde van een tapijt is afhankelijk van het aantal knopen per rij en de dichtheid van de schering en inslag. Sommige tapijten hebben wel 380 000 knopen per vierkante meter. En om het mee te nemen maken ze er een klein draagbaar pakje van.

Het is het huis van een professor, geklasseerd en gerestaureerd. 3300 vrouwen werken voor de coöperatieven. De meesten hadden meer aandacht voor het huis.

Ook als later blijkt dat we eigenlijk de grote zaal hadden moeten hebben, konden we niet na laten om die ook op foto vast te leggen.

Het wordt stilaan ondragelijk warm buiten, onze chauffeur weet ons te vertellen dat het 46°C is.

Lunch is er in **Palais La Medina** weer een typisch Marokkaans restaurant. Ook hier zijn we de massa voor, en kunnen we nog even genieten van een 'rustige' authentieke Marokkaanse maaltijd.

Het restaurant is een opvallend gebouw in de medinawijk en is gevestigd in een prachtig voormalig maison binnen de oude muren. De overdadige inrichting met gordijnen en kussens zorgt samen met de subtiele verlichting voor een betoverende en knusse sfeer. Op het dak hebben we er uitzicht op Fès

Fès el-Jedid, het nieuwe of witte Fès is in 1276 door Merinidische vorsten gebouwd als een versteking tegen permante dreiging en als uitkijkpunt vanwaar activiteiten in de oude stad in de gaten konden worden gehouden. Fès el-Jedid bestaat uit verschillende delen. In het westen staat het koninklijk paleis met de bijhorende gebouwen en de **Moulay Abdallahwijk**. In het zuiden ligt de **Mellah** of joodse wijk, en in het oosten de moslimwijken.

In het centrum van el-Jedid staat het **Dar el-Makhzen**, koninklijk paleis van Fès, dat omgeven is door hoge muren met een oppervlakte van meer dan 80ha. Dit was ooit de hoofdverblijfplaats van de Sultan. Momenteel wordt dit paleis nog steeds gebruikt als residentie door de huidige koning van Marokko wanneer hij Fès bezoekt.

Vooraf de hoofdingang aan het enorme **Place des Alaouites** (plein) is indrukwekkend. De schitterende Moorse poort, die altijd gesloten is, is rijkelijk gedecoreerd. De fijne gegraveerde bronzen deuren zijn gemaakt door de koperslagers van Fès.

Rechts van het paleis wandelen we door de joodse wijk, "Mellah" met maar weinig joden. Mellah betekent eigenlijk zout en staat voor rijkdom. Deze wijk zou ooit de eerste joodse enclave in Marokko zijn geweest. Het merendeel van de joodse bevolking vertrok midden de jaren 60 richting Israël of elders in het buitenland. De bouwstijl met balkonnetjes wijkt duidelijk af. De Marokkaanse bouwstijl is meer naar binnen gekeerd, met muren zonder ramen. Hier zitten de ramen en balkons aan de staatkant. De temperatuur is buiten opgelopen tot 46° en dat is toch van het goede te veel, maar we moeten voort.

Als we in de verte dikke zwarte rookwolken zien, komen die uit een schoorsteen van de aardewerkfabrieken. Het pottenbakken is vanwege die rook pas toegestaan in de late namiddag, wanneer de grootste hitte voorbij is.

We nemen even een kijkje in de 14de eeuwse **madrassa van sultan Abou Inan**. Een madrasa is zowel een cultureel als religieus instituut. De Madrasa van Abou Inan is de grootste en de weelderigste die ooit door de Meriniden is gebouwd. Gesticht tussen 1350 en 1355 met zowel een preekstoel als een minaret, maar ook een koranschool en internaat.

We bewonderen de verfijnde architectuur en ornamentale kunst van dit complex.

Het rechthoekig gebouw heeft één verdieping en ligt rond een vierkante, Moorse binnenplaats van marmer en onyx, die aan drie kanten wordt omgeven door een kruisgang.

Het is een van de weinige islamitische religieuze gebouwen die toegankelijk is voor niet-moslims.

In de hele madrasa verschijnen de drie decoratieve randen steeds in dezelfde volgorde : geometrische tegels onder, in tegels uitgehakt cursief schrift in het midden, plijsterwerk erboven.

We verlaten de medina langs de zuid-westelijke poort : de **Bab Boujeloud** (uit 1913).

Dit is de belangrijkste toegang tot Fès el-Bali. De drie symmetrische bogen van de Bab Boujeloud bieden een praktische doorgang voor voetgangers en ezels voor het vervoer van goederen. De façade van deze poort is versierd met geglazuurd tegelwerk in verschillende kleuren met aan de voorkant de hoofdtoon blauw (de kleur van Fès) en aan de achterkant groen (de kleur van de Islam). In prachtige geometrische patronen worden dooreengevlochten bloemen afgebeeld en hier en daar gedecoreerd met kalligrafie. Doorheen de poort is de **Karaouine moskee** te zien.

Langs onze weg vinden we nog de **Onafhankelijkheids verklaring** (uit 1944), welliswaar niet door iedereen ondertekend.

Diner en overnachting in ons hotel.

Dag 13 : Fes -Volubilis-Meknes-Fes

Mauretania Tingitana was ooit deel van het Romeinse Rijk. Het epicentrum van deze graanproducerende regio was de antieke stad Volubilis. Daar rijden we eerst naartoe, de weg is wel in slechte staat en gelukkig is het wat bewolkt en dus minder warm. De Voorlopers van Rift gebergte krijgen we in de verte in het visier, het noorden van Marokko. Het noorden zelf doen we niet.

Volubilis heeft een schilderachtige ligging tegen de zacht-glooiende hellingen, omgeven door tarwevelden, roept een Toscaanse sfeer op. Volubilis was een Romeinse nederzetting die dateert uit de derde eeuw voor Christus. De stad was verantwoordelijk voor de graanproductie van deze streek en de export naar Rome. In tegenstelling tot andere Romeinse steden werd Volubilis niet verlaten nadat de Romeinen hun macht verloren in dit deel van Noord Afrika aan het eind van de 3de eeuw na Christus. Zelfs het Latijn bleef als taal voortbestaan tot de Arabische verovering aan het eind van de 7de eeuw. Meer dan 1000 jaar bleven er nog mensen wonen, voornamelijk Christenen. Pas in de 18de eeuw werd de stad verlaten toen ze werd geplunderd in opdracht van Moulay Ismaïl voor de opbouw van Meknès. Was dit niet gebeurd, dan had Volubilis wel eens de best bewaarde Romeinse stad ter wereld kunnen zijn.

De ruïnes van Volubilis zijn echter nog steeds in goede staat. Het hoofdterrein is een gebied van 800 op 600 meter. Vele voorwerpen en mozaïeken werden ondergebracht in het Archeologisch museum vlakbij het Koninklijk Paleis in Rabat. Maar er zijn nog een 30 tal mozaïeken aanwezig op hun originele plaats.

Wanneer we doorheen de ruïnes van deze uitgestrekte site wandelen, merken we naast de bekende **Triomfboog** en resten van de **Basilica** ook alledaagse zaken op als baden, ovens, winkels, oliepersen en aquaducten

De meeste grote openbare en particulier gebouwen stammen uit de 2de en 3de eeuw n.C., de bloeiperiode van Volubilis. Alleen het centrum van de stad is blootgelegd. Er is bijna alles, alleen het amphitheater is nog niet opgegraven.

We zien hier schitterende mozaïeken temidden van de met dor gras en soms bloemen overwoekerde ruïnes. In Volubilis vormen hoofd- en zijstraten een duidelijk grondplan.

De hoofdstraat, **Decumanus maximus** gaat van aan de **Tangerpoort** tot aan de Triomfboog. Een weg van 400 meter lang en 12 meter breed. Parallel aan deze hoofdas liep een aquaduct waarvan nog grote delen goed bewaard gebleven zijn. Het leidde water vanaf een bron, 1 kilometer ten zuidwesten van Volubilis, naar de baden, vijvers en fontein van deze stad.

De geplaveide weg leidt naar het "**huis van Orpheus**" genoemd naar een mozaïek dat de Griekse zanger Orpheus voorstelt, terwijl hij spelend op zijn lier, een klaaglied aanheft omringd door aandachtig luisterende dieren uit het woud.

In de helendende "**Galienus-thermen**" heeft men een ingenieus systeem van waterkanalen en verwarmingsbuizen blootgelegd. Hier genoten de Romeinen van zweetkamertjes, hete baden, massagevertrekken en koude baden.

Het bordeel op de hoek, versierd met stenen fallussen, vormde een welgekome aanvulling op al deze ontspannende activiteiten.

De Triomfboog werd in 217 n.C. opgericht ter ere van keizer Caracalla en zijn moeder Julia Domna. Doorheen de boog zie je in het westen de tarwevelden liggen. Deze vruchtbare vlakte voorziet de regio al sinds de Oudheid van graan en olie.

In het **huis van de atleet** bleven voor het nageslacht slechts twee mozaïeken over : een acrobatische ruiter die achterstevoren op zijn paard zit. De voorstelling ernaast is van een visser met hengel en net.

De vijfscapige Basilica diende als gerechtsgebouw. De Basilica, staat nog statig overeind. Hier kwam de curia (senaat) bijeen, en was de handelsbeurs en rechtzaal gevestigd. Je krijgt een mooi overzicht over het terrein. In het **Capitool**, ten zuiden van de Basilica, vonden rituelen plaats ter ere van Jupiter, Juno en Minerva.

Ten westen van de Basilica ligt het **Forum** wat fungeerde als bestuurscentrum, het brandpunt van het openbare leven en ontmoetingplaats voor zakenlieden.

Op het einde van ons bezoek aan Volubilis bekijken we de gereconstrueerde oliepers. Die laat zien hoe zo'n werktuig in de Romeinse tijd werkte. De olijven werden door een maalsteen aan een verticale as in een cilindrisch vat geplet. De pulp werd in manden gedaan, waarop een houten afdekking werd gelegd. Daarop werd druk uitgeoefend met behulp van een balk die als hefboom fungeerde. De olie liep via een goot naar het zuiveringsbassin buiten. De betere kwaliteit werd in grote aardewerken kruiken gegoten voor lokaal gebruik of export.

We verlaten Volubilis en maken een wandeling door **Moulay Idriss**. Een stadje met 12 600 inwoners dat wordt gekenmerkt door haar helderwitte muren en ligging in een mooi landschap op enkele rotspartijen. Er zijn weer de klassieke markt tafferelen.

Enkele verkopers van postkaarten en boeken lopen al een tijdje met ons mee en proberen onze aandacht te trekken. We hebben geen interesse.

Maar we kijken ook even binnen vanop de straat kant in het **mausoleum van Idriss I**, die de eerste Islamitische dynastie stichtte in Marokko. Een bouwwerk uit de 17de eeuw.

Jammer genoeg, maar heel begrijpelijk, krijgen toeristen geen toegang tot het graf van Moulay Idriss. Een houten balk tegenover de ingang geeft aan dat dit heilige grond (horm) is.

Moulay Idriss is een heilige stad. Het is het Mekka van de armen: zeven maal een bezoek aan Moulay Idriss zou gelijk staan aan één bezoek aan Mekka. Een plaatsvervangend bedevaartsoord.

In het restaurant : **Palais Terrab**, nemen we de lunch. Hier was het wel wat drukker. Er stopte de ene toeristen bus na de andere. Maar we hadden toch weer een aparte kamer, weg van alle lawaai en gekakel, ver van de andere toeristen, anders dan anders toch.

De namiddag wordt gewijd aan de verkenning van de stad **Meknes**. De op vier na grootste stad van Marokko met 600 000 inwoners. Deze koningstad is gesticht in de 14de eeuw.

We zien al direct de stad met zijn omwalling, die tot 44km lang is en sommige muren meten wel 7m dik. Vroeger waren er zelfs 3 omwallingen.

We houden even halt aan de **Bab el-Khemis**, de poort van de donderdag. De vestigings muren bezitten verschillende sierlijke toeganspoorten.

We trekken vervolgens naar **Place el-Hedime**, een plein van ongeveer 100x200m groot, ooit de hoofdingang van deze koningsstad van Marokko.

De monumentale poort **Bab Mansour el-Aleuj** verbindt het plein met de vroegere koninklijke wijk. Het bouwwerk is ongeveer 16m hoog en de doorgang onder de indrukwekkende hoefijzerboog is 8 m breed. Reliëfs met een ingewikkeld patroon van met elkaar vervlochten motieven bedekken een ondergrond van overwegend groen mozaïek- en tegelwerk. Links van het plein is er een overdekte levensmiddelenmarkt : **de markthal**. De toegang ligt wat verscholen tussen enkele cafés en terrasjes. Het begint met het patisserie gedeelte. Verder vind je kramen met kruiden, olijven, groenten en vlees. Geen idee wat met de koeien en geiten koppen wordt aangevangen.

Aan het "Waterhuis" **Dal el-Ma**, komen we een waterreservoir tegen : **Bassin de l'Aguedal**. Het heeft een oppervlakte van 40 000 m² en moest het paleis en de Koningsstad inclusief de moskeeën, hamams, tuinen en boomgaarde van water voorzien.

Om de hoek is er het **Heri es-Souani**, een graanopslagplaats. Het gebouw telt 29 hallen. De dikke muren en een ondergronds gangenstelsel zorgen voor een constante temperatuur. De 12 m hoge plafonds zijn naar beneden gekomen tijdens de aardbeving van 1755. Ook het Paleis van de koning was vernield, en toen verplaatst naar Rabat.

Links onder de **Bab Moulay Ismail** kom je bij het **mausoleum van Moulay Ismail**. Deze grafmoskee mag ook door niet-moslims worden bezocht. Op de binnenplaats zijn er gekalligrafeerde friezen met religieuze teksten. De overdekte binnenplaats is uitgewerkt met een groene tegel vloer, een stervormige fontein en twaalf zuilen die uit het paleis el-Badi komen van Marakech.

Na het oversteken van het prachtige met mozaïeken beklede voorhof moeten we islamitische reinigingsvoorschriften volgen, bij de drempel van de gebedsruimte moeten de schoenen uit en de schouders bedekt. Foto's mag, video niet.

We mogen wel een blik werpen op de sarcofaag van Moulay Ismail, die wordt geflankeerd door twee staande klokken. Dit zijn replica's van een cadeau van de Zonnekoning Lodewijk de 14de. Staande klokken waren destijds erg in de mode en zijn sinds die tijd in veel moskeeën te vinden.

Buiten wat rondneuzen in soevenierwinkels is er ook de mogelijkheid een kijkje te nemen in de **Golf Royal**, het koninklijk golf terrein, de **Ancien Jardin des Sultans**, daarmee zat de dag er weer al op en keren we terug naar ons hotel.

Dag 14 : Fès – Rabat - Casablanca

Op weg naar Casablanca houden we halt in de officiële hoofdstad van Marokko, Rabat. We nemen er wel de snelweg voor (naar Rabat).

Aan de zuidelijke oever van de monding van de **Wadi Bou Regreg** ligt **Rabat**, en aan de noordelijke oever is er **Salé**.

Het lijkt nu alsof het geen afzonderlijke steden meer zijn, de rivier zorgt voor de enige splitsing. Salé bezit al 1 miljoen inwoners, Rabat als politiek, bestuurlijk en financiële hoofdstad van Marokko, is goed voor 1,7 miljoen inwoners, uiteraard nog ver verwijderd van Casablanca met nu al 3,5 miljoen inwoners.

De 17de eeuwse **Andalusische Muur** rond de Medina valt al direct op als we Rabat binnen rijden. De muur genoemd naar de Andalusische bouwers, is ongeveer 5 m hoog en loopt in een rechte lijn van ruim 1400m van de Zondagspoort (**Bab el-Had**) in het westen tot het klein fort (**borj van Sidi Makhlouf**) in het oosten. De muur is elke 35 m versterkt met torens.

Maar onze eerste stop is de dodenstad der Meriniden : de **ruïnes van Chellah**.

Deze 14de eeuwse ommuurde vestiging herbergt ruïnes van een Romeinse stad Sala Colonia.

Op de beide vooruitspringende bastions van de hoefijzervormige **chellahpoort** staan vier kantelen.

We wandelen eerst door een tuin gedeelte, de weg komt uiteindelijk uit op de archeologische vindplaats Sala-Chellah. De antieke stad was de verst vooruitgeschoven buitenpost in het zuidwesten van het Romeinse Rijk en bezat een goed uitgediepte rivierhaven.

De sultans der Meriniden, Abu Inan ligt hier begraven.

Een in verval geraakte medersa (cultureel en religieus instituut) bevindt zich direct naast de grafmoskee.

De vroegere wooncellen van de studenten zijn rond een betegelde binnenplaats gegroepeerd waar in het midden en bekken voor rituele reiniging staat. De met mozaïken versierde minaret van de koranschool is een geliefde broodplaats voor ooievaars. Die waren echter zelf niet te zien.

We nemen weer de bus, nu richting **Hassan-moskee** en **mausoleum van Mohammed V**.

We worden verwelkomt aan de ingang door twee wachters van de koninklijke garde, te paard, in hun wit zomers Kostuum.

Begonnen eind 12de eeuw, moest dit de grootste moskee worden van de Maghreb.

De opdrachtgever Yacoub el-Mansour liet de bouwwerken starten rond 1196, maar zijn werk bleef onvoltooid na zijn dood in 1199. Het was zijn bedoeling geweest om de grootste moskee van het westelijk islamitische rijk te bouwen en door zijn levenswerk, met een grondplan 183 x 139 meter de Grote Moskee van

Cordoba te overtreffen. We zien echter 360 zuilenstompen. Dit hadden hoge zuilen moeten worden van een gebedsruimte, waarmee 12 gangen zouden worden afgebakend. Om nog maar te zwijgen van de 21 gangen, twaalf poorten, negentien lengte- en eenentwintig dwarschepen. Een overdekte ruimte voor 40 000 gelovigen, dat was althans de bedoeling.

Maar als er nu binnen geen plaats meer is om te bidden, kan het nog altijd buiten op het **Hassan plein**, het is wachten op het vrijdag middag gebed.

Op het Hassan plein is er de **Hassan-toren**, het symbool van Rabat, moest eigenlijk 87m hoog worden, maar de metselaars gaven er de brui aan bij een hoogte van 44m. (omwille dat sultan Yacoub el-Mansour overleed in 1199 is deze bouw ook stop gezet)

Aan de zuidzijde van de moskeeruïne ligt het mausoleum van Mohammed V, de vader van de Marokkaanse onafhankelijkheid opvolger van Hassan II ontworpen door een vietnamese architect Vo Toan en versierd met Carrarisch marmer, bladgoud en met onyx.

Het wordt bewaakt door erewachters, op de vier hoeken. Het traditionele kostuum van de koninklijke garde is wit in de zomer en rood in de winter.

Als ik me niet vergis rijden we met enige moeite via de poort van de wind, de 12de eeuwse **Bab er-Rouah** het terrein binnen naar het koninklijk paleis.

In de buurt is ook de **El Faeh-moskee**, die behoorlijk vol loopt, voor het vrijdagmiddaggebed.

Biddende moslims mag je echter niet filmen.

Het koninklijk paleis, **Dar el-Makhzen**, is gebouwd in de 18de eeuw, in de 19de uitgebreid en in de 20ste eeuw gemoderniseerd. Behalve de koninklijke vertrekken zijn hier ook de officiële werkruimte van de premier, het gerechtsgebouw, de kazerne van lijfwachten en de eliteschool. Het complex wordt niet opengesteld voor bezoekers.

Wij kwamen er voor een groepsfoto, alhoewel we wel op een veilige afstand van de toegangspoort en de koninklijke garde dienden te blijven.

Er zitten geen ibissen op het grasplein naast het paleis, maar wel zilverreigers.

Lunch houden we nog in Rabat zelf.

Dan reizen we verder naar Casablanca.

Vanaf buiten Rabat is het nog 99km naar **Casablanca**, net geen 100 km.

Met 3,5 miljoen inwoners, is Casablanca de vierde grootste metropool op het Afrikaanse continent.

Veel Marokaanse steden hebben een lang verleden, hierbij vergeleken is Casablanca bijna een stad zonder geschiedenis.

Casablanca is reusachtig. En is echt wel een vrije stad. Iedereen kan ongeveer doen wat hij wil. En de stad lijkt op geen enkele stad in Marokko.

Casablanca belichaamt het dynamische Marokko van de moderne tijd en is rijk aan **Art-Nouveau** en **Art-Deco** gebouwen van de jaren twintig. Het was altijd een laboratorium van de architectuur. Al wat men in Europa wilde testen, probeerde men eerst in Casablanca. Daarom vind je hier zo'n mix van verschillende stijlen.

Wij deden een verkenning te voet, vertekkende aan ons hotel aan de **Place des Nations Unies** ten zuiden van de oude medina.

Paseren op een drafje voorbij het **Justicie paleis** uit 1922 aan de centrale markt. En het Franse consulaat aan de **Cercle Militaire**. Met in de tuin van het consulaat een ruitersstandbeeld van maarschalk Lyautey dat tot voor de Marokkaanse onafhankelijkheid nog midden op het plein stond.

Maar dan worden we ondergedompeld in de Architectuur van de jaren twintig en dertig. Hoge gebouwen, met de nodige friezen en balkons. Een mengeling van stijlen, witte façades en klare lijnen naast uitbundiger, typische Marokkaanse versieringen.

Voor het avond diner trekken we naar '**Rick's Café**', geïnspireerd op de filmklassieker Casablanca van 1942. Deze legendarische kroeg van Humphrey Bogart uit de film bestaat nog. Ongeloofelijk. Enkel de pianist is geen zwarte Sam maar een Arabische Issam. En Rick wordt nu gespeeld door madam Kety.

Er is echter geen enkele scène van de film Casablanca opgenomen. Alles is in de Hollywood studio's opgenomen. Veel mensen denken dat dit het echte café is uit de film. Er is gewoon nooit iets gefilmd, geen enkele scène. Maar we laten het niet aan ons hartje komen, en genieten met volle teugen alsof het toch waar was. Onze Marokkaanse gids 'Moustafa' wordt er in de bloementjes gezet.

Dag 15 : Casablanca - Brussel

Na het ontbijt is één van de bekendste moskeeën wereldwijd aan de beurt : de **Hassan II moskee**, de trots van Casablanca. Een mega gebedshuis.

Deze moskee moest in het uiterste Westen van de islamitische wereld een symbolische waarde zijn voor Noord-Afrika zoals het Vrijheidsbeeld dat is voor Noord-Amerika.

Deze in 1993 ingewijde moskee, de bouw duurde 6 jaar van 1987 tot 1993, bezit een 200m hoge minaret, de hoogste religieuze minaret in de wereld, waar twee laserstralen met een bereik van 30km de richting naar Mekka aangeven. Ze staat op een smalle rotspunt die in zee uitsteekt.

De moskee biedt plaats aan 25 000 gelovigen, en is op een na de grootste moskee ter wereld (na Mekka).

Hij is gefinancierd door de Marokkanen zelf. Mensen gaven 20 Dirham, 100, 1000, 10 000.

En iedereen heeft naar eigen vermogen deze moskee mee betaald.

Waarom ze dan nog steeds 120 Dirham (12 euro) als inkom geld vragen per persoon? Pure afzetterij.

Het complex beslaat 9 ha, waarvan twee derde boven zee is gebouwd. Bijna alles aan en in dit bouwwerk is met de hand gemaakt. Er hebben 35000 ambachtslieden aan gewerkt.

Fontein worden omlijst door marmeren bogen en zuilen.

Het betreden van de moskee moet zonder schoenen, die krijgen we in een platiek zak mee.

De vloer bestaat uit glanzende marmer.

In de gebedsruimte, het pronkstuk van de moskee, kunnen wel 25 000 gelovigen en meet 200 bij 100 m. Het centrale deel van het dak kan worden opengeschoven.

Verderop in de ruimte ligt een lang tapijt als een looper richting een 35 ton wegende deur die uitsluitend geopend wordt voor de koning. Daar tegenover bevindt zich een nis welke oostwaarts gericht is, van waaruit de Imam voor gaat in het gebed. Aan weerszijden van de nis bevinden zich twee identieke witte pilaren met de stamboom van het koningshuis in goudkleurig Arabisch schrift. De overige grote pilaren zijn uit grijs antracietkleurig gesteente opgetrokken terwijl de kleinere pilaren van witte steen zijn gemaakt, afkomstig uit de Anti-Atlas in Marokko. Het geluid in de gebedshal wordt verzorgd door maar liefst 384 speakers die smaakvol ingebouwd zijn in de kleinere pilaren.

Wanneer we omhoog kijken, zien we een fraai met de hand uitgesneden cederhouten koepel en prachtige schilderijen. Het cederhout is afkomstig uit de Midden-Atlas. Alles aan deze moskee is vrijwel uitsluitend opgebouwd uit Marokkaanse natuurproducten. Alleen de gigantische kroonluchters voor de verlichting blijken van Italiaanse origine. De enorme lusters kunnen elektronisch zakken voor onderhoud.

In een ander gedeelte (de kelder) van de Moskee vindt het wasritueel plaats. Voor ieder gebed dient een Moslim zich uitvoerig te wassen. Handen, voeten, mond, neus, gezicht en onderarmen tot aan de ellebogen worden 3x gewassen aan fontein. Vrouwen hoeven dit slechts één keer te doen. De ruimte voor de mannen is steeds groen, blauw betegeld en die van de vrouwen geel, roze.

Het gedeelte om te baden of de hammam bevindt zich in de kelder.

Verder naar het westen langs de **Corniche** zijn cafés, visrestaurants, elegante strandbaden, hotels, disco's en chique nachtbars.

Tegen de middag worden we dan overgebracht naar de luchthaven van Casablanca voor een rechtstreekse lijnvlucht met Royal Air Maroc naar Brussels Airport, waar we 's avonds aankomen.

We kunnen terug kijken op een zeer geslaagde vakantie, die ik iedereen kan aanraden. Amai mijne frak.

***** THE END *****

Bibliografie :

Reisprogramma Anders dan Anders 2010

Reisgids/begeleider (AdA)

Capitool Reisgidsen : Marokko, 7de druk editie 2010

Nelles Gids Marokko editie 2009

De nieuwe Atlas voor de Wereldreiziger ed. 2007

Weekblad Libelle nr.24/3364 – 17 juni 2010 : Fès & Meknes, twee Marokkaanse koningssteden.

TV reportage : Weg met De Soete (Tomas) Aflevering 8, Canvas 31/08/2010 : Casablanca

TV reportage : Lonely Planet Aflevering 1, Acht 09/07/2010 : Marokko

Enkele folders meegebracht uit Marokko

http://www.van-der-ham.net/travels/tekstverslag_marokko.htm

<http://www.van-der-ham.net/pictures/Morocco/>

<http://www.chavera.nl/reizen/marokko/>